

Knihá šestá

Tak mě pudilo, abych střídavě podporoval své uzdravení nebo abych mu bránil, a k mým ostatním pocitům se přidružila jistá utajená zloba: postřehl jsem totiž, že mne hlídají, že mi cokoliv zapečetěného neradi dávají do rukou a vždycky pozorují, jaké to vyvolá následky, zda to chci zatajit, nebo to volně nechávám ležet, a ledacos dalšího. Domníval jsem se proto, že se Pylades, některý bratránek nebo snad sama Markétka mi asi pokusili napsat, aby mi dali zprávu nebo ji ode mne obdrželi. Byl jsem teď nádavkem ke svému trápení o to mrzutější a měl jsem zase nový podnět probírat své domněnky a libovat si v nejpodivnějších kombinacích.

Netrvalo dlouho a dali mi ještě jednoho zvláštního dozorce. Naštěstí to byl muž, kterého jsem měl rád a vážil si ho, býval v spřáteleném domě vychovatelem, jeho dosavadní chovanec šel však na univerzitu. Častěji mě navštěvoval v mém truchlivém postavení a nakonec se považovalo za nejpřirozenější uvolnit mu pokoj v mém sousedství. Měl mě zaměstnávat, uklidňovat, a jak jsem mohl pozorovat, i dozírat na mne. Protože jsem si ho ale od srdce vážil a už dřív mu leccos svěřoval, jen ne svou náklonnost k Markétce, rozhodl jsem se tím spíš, že budu k němu zcela otevřený a upřímný, protože mi bylo nesnesitelné žít s někým denně a přitom s ním být v napětí a nejistotě. Proto jsem dlouho neotálel a hovořil s ním o celé věci, potěšil jsem se vylíčením a opakováním nejmenších podrobností svého minulého štěstí a docílil jsem tím tolik, že jako rozumný muž uznal, že bude lépe seznámit mne s výsledkem celé záležitosti, a to do všech jednotlivostí, abych měl jasno o celku a aby mi mohli s vážností a naléhavostí domluvit,

že se musím vzchopit, hodit minulost za hlavu a začít nový život. Napřed mi svěřil, kdo byli ti ostatní urozenější mladíci, kteří se zpočátku dali svěst k drzým mystifikacím, potom k fraškovitým policejním přečinům, potom k lehkomyšlným peněžním šejdřstvím a jiným takovým choulostivým věcem. Vzniklo z toho opravdu jakési malé spiknutí, k němuž se přidali nespovědomití lidé, dopouštěli se falšování dokladů a napodobením podpisů mnoha trestných činů a připravovali podniky ještě trestuhodnější. Ti bratránci, na něž jsem se nakonec netrpělivě ptal, byli zcela bez viny, s oněmi druhými jen povrchně známí, ale naprosto nebyli jejich spojenci, jak bylo zjištěno. Můj chráněnc, jehož doporučení dědečkovi vlastně přivedlo na mou stopu, byl jeden z nejhorších a ucházel se o onen úřad hlavně proto, aby mohl páchat sám darebáctví nebo je krýt. Po všem tom jsem se nakonec nemohl zdržet a zeptal se, co se stalo s Markétkou, k níž jsem doznal jednou provždy největší náklonnost. Můj přítel potřásl hlavou a usmál se. „Uklidněte se,“ odvětil, „tato dívka obstála velmi dobře a odnesla si vynikající vysvědčení. Nenalezli na ní než vše dobré a milé, páni vyšetřovatelé sami jí byli nakloněni a nemohli jí zamítnout přání, aby se vzdálila z města. I to, co přiznala vzhledem k vám, milý příteli, jí slouží ke cti. Četl jsem sám její výpověď v tajných aktech a viděl tam její podpis.“ – „Podpis!“ zvolal jsem, „ten podpis, co mě činil tak šťastným a tak nešťastným. Co vlastně přiznala? Co podepsala?“ Přítel váhal s odpovědí, ale jeho veselý obličej mi naznačoval, že neskrývá nic nebezpečného. „Když to tedy chcete vědět,“ odvětil konečně, „když byla řeč o vás a o styku s vámi, řekla nenuceně: Nemohu zapírat, že jsem ho vídala často a ráda, ale považovala jsem ho vždycky za dítě a moje náklonnost k němu byla opravdu sesterská. V mnoha případech jsem mu dobře poradila, a místo abych ho podnítila k nezbednostem, zabránila jsem mu, aby se účastnil svévolných kousků, z nichž mohl mít jen mrzutosti.“

Přítel pokračoval dál a nechal Markétku mluvit jako nějakou domácí vychovatelku. Já jsem ho už ale dávno neposlouchal, neboť že mě ve spisech prohlásila za dítě, to jsem jí strašně zazlíval a myslel si, že jsem naráz vyléčen ze vši vášně k ní, ba ujišťoval jsem prudce svého přítele, že teď už je všechno odbyto! Také jsem o ní už dál nehovořil, nevyslovil jsem už ani její jméno. Přece jsem se však nemohl zbavit toho zlého zvyku, abych na ni nemyslel,

nepředstavoval si její postavu, její povahu, její chování, což se mi teď ovšem jevilo ve zcela jiném světle. Zdálo se mi nesnesitelné, že dívka, sotva o několik roků starší než já, mohla považovat za dítě mne, který jsem přece platil podle svého mínění za docela moudrého a slušného mladíka. Teď mi její chladná, nepřístupná povaha, která mě dřív tak dráždila, připadala docela protivná. Přímo jsem nenáviděl ty důvěrnosti, které si vůči mně dovozovala, ale nepřipustila, abych je opětoval. To všechno by ale ještě nebylo tak zlé, kdybych ji kvůli podepsání toho poetického listu, jímž mi vyjevila opravdovou náklonnost, nemohl právem považovat za prohnanou a samolibou koketu. Ani v té masce modistky mi už nepřipadala tak nevinná a já jsem převracel sem a tam tyto zlostné úvahy tak dlouho, až jsem jí upřel vesměs všechny líbezné vlastnosti. Podle rozumu jsem byl přesvědčen a věřil, že ji musím zavrhnout, ale její obraz! Její obraz mne usvědčoval ze lži, kdykoliv mi vytanul zas na mysl, a to se ovšem stávalo ještě dosti často.

Mezitím byl přece jen tento šíp i se svými háčky ze srdce vyrván a bylo otázkou, jak napomoci mé vnitřní mladistvé léčivé síle. Vzmužil jsem se skutečně a první, co jsem hned vyloučil, byl pláč a vztek, jež jsem teď považoval za svrchovaně dětinské. Velký krok k nápravě! Vždyť já jsem často přes půl noci propadával těmto bolestem s velkou nespoutaností, takže jsem od slz a vzlykotu nakonec už sotva mohl polykat a požívání pokrmů a nápojů mi vyvolávalo bolest a trpěla tím také celá hrud'. Rozmrzelost, kterou jsem neustále pociťoval nad oním odhalením, mě donutila k zapuzení veškeré změkčilosti. Považoval jsem za hrozné, že jsem obětoval spánek, klid a zdraví kvůli nějaké dívce, která si libovala v tom, že ve mně viděla kojence a chovala se ke mně jako přemoudřelá chůva.

Tyto urážlivé představy se daly zapudit jen činností, jak jsem se snadno přesvědčil, ale čeho jsem se měl chopit? Měl jsem ovšem v mnoha předmětech hodně co dohánět a připravovat se ve více než jednom směru na univerzitu, kterou jsem měl navštěvovat, ale nic mi nebylo po chuti ani se mi nedařilo. Mnohé mi připadalo známé a triviální, k jinému zdůvodnění jsem neměl asi dost sil ani příležitost zvenčí, a proto jsem se dal pohnout zálibou mého dobrého bezprostředního souseda k studiu, které pro mne bylo zcela nové a cizí a nabízelo na dlouhou dobu široké pole znalostí a úvah. Můj přítel mne totiž začal seznamovat s tajemstvími

filozofie. Studoval v Jeně u Dariese²²² a jako velmi dobře spořádaná hlavička pochopil bystře souvislosti onoho učení, a tak se pokoušel mne s ním obeznámit. Ale tyto věci bohužel nechtěly v mém mozku podobně souviset. Kladl jsem mu otázky, na které slíbil odpovědět později, měl jsem požadavky, které slíbil uspokojit v budoucnosti. Náš nejdůležitější rozpor byl ale v tom, že já jsem tvrdil, že není třeba zvláštní filozofie, protože už je v úplnosti obsažena v náboženství a v poezii. To on vůbec nechtěl připustit, nýbrž mi naopak dokazoval, že teprve filozofie je může vysvětlit, což jsem tvrdošijně popíral a v průběhu naší rozmluvy nalézal krok za krokem argumenty pro své mínění. Neboť protože v poezii musí být obsažena určitá víra v nemožné a v náboženství stejná víra v nepoznatelné, připadali mi ve velmi bídém postavení filozofové, kteří chtějí ve svém oboru obojí dokázat a vysvětlit, vždyť se přece také dalo velmi rychle z dějin filozofie vyvodit, že jeden vždy hledá jiný důvod než ten druhý a skeptik nakonec prohlásí, že všemu chybí skutečný základ.

Právě tyto dějiny filozofie však, které můj přítel byl nucen se mnou probírat, protože jsem nemohl nic získat z jeho dogmatické přednášky, mne velmi bavily, ale jen v tom smyslu, že mi jedna nauka, jedno mínění připadaly stejně dobré jako ty druhé, pokud jsem totiž byl schopen do nich proniknout. Na nejstarších mužích a školách se mi nejlépe líbilo, že poezie, náboženství a filozofie splývaly úplně v jedno, a já jsem se utvrzoval ve svém původním přesvědčení tím živěji, že mi připadalo, že Kniha Jobova, Píseň písní a Šalamounova přísloví²²³ mi pro to dodávají stejně platné svědectví jako zpěvy orfické a Hesiodovy.²²⁴ Můj přítel vzal za základ své přednášky malého Bruckera²²⁵ a čím dál jsme pokročili, tím méně jsem si z toho dovedl vybrat. Nedokázal jsem si získat jasno v tom, co chtěli první řečtí filozofové. Sokrata jsem

222 Joachim Georg Daries (1714–1791), profesor morálky a filozofie v Jeně.

223 Všechny tři jsou součástí Starého zákona.

224 Orfické písně byly připisovány legendárnímu řeckému pěvci Orfeovi. Řecký básník Hesiodos opěvoval v 8. stol. př. n. l. vznik světa a bohů.

225 Johann Jacob Brucker byl autorem sedmisvazkové německé historie filozofie (1731–1737), z níž výtah v jednom svazku (1747) se nazýval malým Bruckerem.

považoval za vynikajícího, moudrého muže, který se jistě dá srovnat v životě i ve smrti s Kristem.²²⁶ Jeho žáci mi zase připadali velmi podobní apoštolům, kteří se po Mistrově smrti hned zne-
svářili, a zřejmě každý z nich považoval pouze jeden omezený způsob myšlení za správný. Ani přesnost Aristotelova, ani bohatství Platonovo mi nebylo k ničemu. Ke stoikům však jsem už dřív pocí-
til jakousi náklonnost, obstaral jsem si teď Epikteta²²⁷ a studoval ho s velkým zájmem. Můj přítel mi nerad povolil tuto jednostran-
nost, od níž mne nedovedl odvést, neboť přes svá rozličná studia nechtěl přece jen tu hlavní otázku zúžit. Měl mi jen říci, že v životě je důležitý jedině čin, že požitky i utrpení už přijdou samy. Vždyť mládeži se má pouze nechat volnost: nevytrvá dlouho u špatných zásad, život ji brzy zase od nich odtrhne nebo odláká.

Roční období se vydařilo, často jsme spolu chodívali ven a navštěvovali výletní místa, jichž je v okolí bezpočet. Ale právě zde mi bylo nejvíc nevolno, protože jsem ještě všude viděl příznaky těch bratránků a bál jsem se, že hned tu, hned onde některého z nich spatřím.

A i ty nejlhostejnější pohledy lidí mi byly na obtíž. Ztratil jsem onen bezděčný pocit štěstí, kdy jsem jako neznámý a bezúhonný mladík chodil davem a nepomyslel ani v největším hemžení, že mne někdo pozoruje. Teď mne začala trápit hypochondrická domýšlivost, jako bych vzbuzoval pozornost lidí, jako by jejich zraky byly na mne upřeny, zmocnily se mne, zkoumaly a káraly mne.

Táhl jsem proto svého přítele do lesů, a protože jsem se vyhýbal jednotvárným smrčínám, vyhledával jsem ony pěkné listnaté háje, které se sice v krajině netáhly daleko, ale přece byly vždy ještě takového rozsahu, že se v nich může ukrýt ubohé zraněné srdce. V největší hloubi lesa jsem si vyhledal vážné místečko, kde nejstarší duby a buky tvořily velký zastíněný prostor. Půda se trochu svažovala a tím víc vynikaly přednosti těch starých kmenů. Kolem

226 Srovnání Sokrata s Kristem bylo v 18. stol. časté.

227 Epiktet patřil k mladší škole stoiků, řecké filozofické škole, založené v 3. stol. př. n. l., která hlásala senzualistický panteismus a vyhlásila za nejvyšší životní cíl rozumnost, odmítání vášní a sebeovládání. Na některé její pozdní stránky navázalo křesťanství.

tohoto volného kruhu se uzavíralo husté křoví, z něhož mohutně a důstojně vyhlížely mechem porostlé skály a tvořily rychlý spád bystrému potoku.

Sotva jsem sem dovedl svého přítele, který raději pobýval ve volné krajině u řeky mezi lidmi, když mě v žertu ujistil, že se cho-
vám jako pravý Němec. Obširně mi vykládal z Tacita,²²⁸ jak se naši předkové utěšovali pocity, které nám příroda tak skvěle nabízí v takových samotách s nevyumělkovanými tvary. Nevyprávěl mi o tom dlouho, když vtom jsem zvolal: „Ó, proč toto skvostné místo neleží v hluboké pustině, proč nemůžeme vystavět kolem něho plot, abychom je i sebe posvětili a odloučili od světa! Zajisté není krásnější uctívání Boha než to, k němuž nepotřebujeme žádný obraz, které prýští v naši hrudi pouze ze vzájemného rozhovoru s přírodou!“ Cítím ještě dnes, co jsem cítil tehdy; slova, která jsem řekl, bych už znovu nenalezl. Tolik je ale jisto, že jediné nejasné, do dále se rozlévající pocity mládí a nevzdělaných národů jsou případně věcem vznešeným. Tato vznešenost, má-li v nás být vzbuzena vnějšími popudy, utvářena bez tvaru nebo v tvarech nepochopitelných, nás musí obklopotovat velikostí, již nejsme hodni.

Takovou duševní náladu pocítují více či méně všichni lidé, když se pokoušejí uspokojit různými způsoby tuto ušlechtilou potřebu. Avšak jako vznešenost snadno vyvolá soumrak a noc, kde postavy splývají, tak ji naopak odpuzuje den, který vše odlišuje a odděluje, a tak onu vznešenost také ničí každé narůstající vzdělání, není-li dosti šťastna, aby se utekla ke kráse a těsně se s ní spojila, čímž se obě stávají stejně nesmrtelné a nezničitelné.

Krátké okamžiky takových požitků mi ještě ukracoval můj přemýšlivý přítel; a zcela marně jsem se pokoušel vyvolat ve světlém a pustém okolí takový pocit ve svém nitru, ba sotva jsem byl schopen uchovat si vzpomínku na něj, když jsem znovu vystoupil ven do světa. Mé srdce však bylo příliš zhýčkáno, než abych je dovedl uklidnit: milovalo, předmět jeho lásky mu byl vyrván; žilo, a život mu byl ztrpčen. Přítel, který příliš zřetelně naznačuje, že vás chce vychovávat, nevzbuzuje ve vás žádnou libost, naopak žena, která vás vzdělává tím, že vás zdánlivě hýčká, je zbožňována jako

228 Publius Cornelius Tacitus, římský historik, autor latinského spisu „Germania“ (98 n. l.).

nebeská bytost, přinášející radost. Ale ona postava, na níž se mi objasnil pojem krásna, zmizela v dálce, navštěvovala mě často ve stínu mých dubů, ale nemohl jsem ji zadržet a pociťoval jsem silnou touhu hledat něco podobného v dáli.

Nepozorovaně jsem svého přítele a dozorce navykl, ba donutil, aby mne nechával o samotě, neboť mě ani v posvátném háji mé neurčitě, hluboké city neuspokojovaly. Oko bylo především orgánem, kterým jsem se zmocňoval světa. Žil jsem od malička mezi malíři a navykl jsem si jako oni vidět předměty ve vztahu k umění. Nyní, kdy jsem byl přenechán sám sobě a samotě, vystoupil tento zcela přirozený, zpola vypěstovaný dar na povrch. Kamkoliv jsem se podíval, spatřil jsem obraz, a co mě lákalo, co mě těšilo, to jsem chtěl zachytit, a tak jsem začal tím nejneobratnějším způsobem kreslit podle přírody. Nechybělo mi k tomu nic víc než všechno, ale tvrdohlavě jsem se držel toho, že jsem bez jakéhokoliv technického prostředku napodoboval to nejnádhernější, co se naskytovalo mému zraku. Tím jsem ovšem nabyl velké vnímavosti pro předměty, ale chápal jsem je jenom vcelku, pokud nějak působily, a stejně tak jako mne příroda neurčila k popisnému básnictví, tak mi ani nepropůjčila schopnost kreslíře jednotlivostí. Jenže to byl jediný způsob, který mi zbyl, abych se jím mohl vyjadřovat, a tak jsem lpěl se stejnou zatvrzelostí, ba zarputilostí na tom, abych tím zuřivěji pokračoval ve svých pracích, čím méně jsem pozoroval, že z toho něco úspěšného vzniká.

Nechci ale zapírat, že se k tomu družilo i jisté šibalství. Zpozoroval jsem totiž, když jsem si vybral k ožehavému studiu nějaký zpola zastíněný starý kmen, kolem jehož mohutně zkroucených kořenů se tulily jasně ozářené kapradiny s lesklými krůpějemi na zeleni, že se můj přítel, který ze zkušenosti věděl, že se od toho dříve než za hodinu neodtrhnu, obvykle rozhodl vybrat si s knihou nějaké příjemné místočko. Teď mě nic nerušilo v provozování mé záliby, která byla tím náruživější, že mi mé listy byly milé tím, jak jsem si navykl nevidět na nich to, co na nich opravdu bylo, ale spíš to, co jsem si při tom a v té hodině představoval. Tak nám mohou nejobyčejnější rostliny a květiny být milým deníkem, protože nic, co nám přivolává vzpomínku na šťastný okamžik, nemůže být bez významu. A ještě teď by mi bylo zatěžko, zničit jako bezcenné leccos z toho, co mi zůstalo z různých období, protože mě

to bezprostředně přenáší do oněch dob, na něž si vzpomínám sice s tesknoutou, ale přece ne nerad.

Pokud ale by takové listy mohly vzbudit zájem samy o sobě, pak za to byly zavázány účasti a pozornosti mého tatínka. Ten, zpraven mým dozorem, že se ponenáhlu zase vracím do svého dřívějšího rozpoložení a zejména se vášnivě zabývám kreslením podle přírody, byl s tím velmi spokojen, dílem proto, že on sám si velmi vážil kreslení a malování, dílem též proto, že kmotr Seekatz mu nejednou říkal, že je škoda, že nejsem určen za malíře. Ale zde se dostaly vlastnosti otce a syna zase jednou do sporu: bylo pro mne totiž téměř nemožné používat na výkresy dobrý bílý, zcela čistý papír; nejmíc mne přitahovaly šedé, starší, ba po jedné straně už popsané listy, jako by se moje neschopnost strachovala před zkušením kamenem bílé plochy. Také jsem žádnou kresbu úplně nedokončil; a jak bych byl měl dokázat zvládnout nějaký celek, který jsem sice zrakem viděl, a jak nějakou jednotlivost, kterou jsem sice znal, ale již vystihnout jsem neměl zručnost ani trpělivost! Také v tomto bodě bylo opravdu třeba obdivovat tatínkovu pedagogiku. Vyptával se dobromyslně na mé pokusy a táhl přímky kolem každého nedokonalého náčrtu: chtěl mě tím donutit k úplnosti v podrobnostech; nepravidelné listy náležitě přiřízl, a položil tak základ ke sbírce, nad níž se jednou chtěl těšit z pokroků svého syna. Nebylo mu vůbec nepříjemné, když mě má divoká, nestálá povaha poháněla po krajině, spíš byl spokojen, jen když jsem odamtud přinášel nějaký sešit, na němž mohl vyzkoušet svou trpělivost a do určité míry posílit svou naději.

Neměli již obavy, že bych mohl znovu upadnout do svých dřívějších náklonností a vztahů, ponenáhlu mi dopřávali úplnou volnost. Z nahodilého podnětu a v stejné nahodilé společnosti jsem podnikal nejeden výlet do hor, které se od dětství přede mnou tyčily tak vážně v dálce. Tak jsme navštívili Homburg, Kronberg, vystoupili na Feldberg, jehož širá vyhlídka nás lákala do stále větší dálky, ani Königstein jsme nevynechali. Wiesbaden a Schwalbach s okolím nám zabraly několik dnů, dostali jsme se až k Rýnu, který jsme viděli z výšin, jak se vine do dálky. Mohuč nás nadchla, ale nemohla upoutat mladistvou mysl, směřující do volné přírody; potěšili jsme se polohou Biberichu a spokojeně a vesele jsme se vydali na zpáteční cestu.

Celá tato túra, od níž si tatínek sliboval mnohou kresbu, by byla zůstala skoro bez plodu: vždyť jaké smysly, jaký talent, jaký výcvik patří k tomu, zachytit obrazem dalekou a širokou krajinu! Nepozorovaně mě to zase táhlo k omezenému prostoru, kde jsem našel trochu kořisti: nebylo jediného rozpadlého zámku, jediných hradeb, které poukazovaly na dávnou minulost, jež jsem zhlédl a jež bych byl nepovažoval za důstojný objekt a nezobrazil je tak dobře, jak jen to bylo možné. Dokonce i Drusenstein na mohučském valu jsem nakreslil s jistým rizikem a s rozpaky, které musí zažít každý, kdo si chce vzít z cest domů nějakou obraznou upomínku. Bohužel jsem si opět vzal s sebou jen ten nejhorší konceptní papír a nahromadil několik předmětů na jeden list, ale můj otcovský učitel se tím nedal zmást: listy rozstříhal, to, co se k sobě hodilo, dal napnout knihařem, obtáhl jednotlivé obrazy linkami, a tím mne opravdu donutil, abych obrysy různých kopců dotáhl až k okraji a vyplnil popředí několika rostlinami a kameny.

I když jeho trpělivá námaha nemohla posílit můj talent, přece měl tento rys jeho pořádkumilovnosti na mne skrytý vliv, jehož životnost se projevila později nejedním způsobem.

Z těchto napůl zábavných, napůl uměleckých potulek, které bylo možno uskutečnit v krátkém čase a častěji opakovat, jsem byl zase přilákán domů, a to magnetem, který na mne odjakživa silně působil: byla to moje sestra.²²⁹ Jen o rok mladší než já, prožívala celý můj vědomý život se mnou, a tím byla se mnou co nejtěsněji spojena. K těmto přirozeným podnětům se družilo ještě nutkání plynoucí z našich domácích poměrů: láskyplný a blahovolný, ale přísný tatínek, který byl v nitru velmi něžné povahy, ale právě proto navenek vystupoval neuvěřitelně důsledně s železnou přísností, aby mohl dospět k cíli, dát svým dětem to nejlepší vychování, vystavět svůj dům na bezpečných základech, uspořádat jej a udržet; naproti tomu maminka, téměř ještě dítě, která teprve dorůstala k uvědomění spolu s oběma svými nejstaršími dětmi a v nich, tito tři chápali svět svým zdravým pohledem, životaschopní a žádostiví přítomného požitku. Takový protiklad v rodině s léty narůstal. Tatínek sledoval svůj záměr neústupně a nepřetržitě; maminka a děti se nemohly vzdát svých citů, svých požadavků, svých tužeb.

229 Viz pozn. 5.